

eceteskönyvecskéje 1609–1633 címen. A Patikamúzeum szakszerű bemutatását Nikolics Károly írta meg a Tájak – Korok – Múzeumok sorozatban, magyar és német nyelven. A múzeum éves látogatottsága 4–5000 fő körül mozog.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a Soproni Patikamúzeum létrejötte, a MGyT Gyógyszerésztörténeti Szakosztályának itteni megalakulása a soproni gyógyszerészek folyamatos munkájának, szervezőkézségének eredményeként országos jelentőségű volt.

Itt is köszönetet mondok a magam és a Soproni Múzeum nevében Mühl Nándorné, Horváth Margitnak az emlékülés megszervezéséért.

A Patikamúzeumra és az orvoslás történetére vonatkozó kiadványok, cikkek

- 1968 *A Soproni Múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye*. 64. p. Szerkesztette: Domonkos Ottó, Győr-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet kiadványai, 4. szám.
- 1982 Nikolics Károly: *Sopron – Patikamúzeum*. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára.
- 1993 Nikolics Károly: *A Soproni Patikamúzeum. A 25. évforduló előadásai*. 80 p.
- 1993 Házi Jenő: Kiegészítések a soproni patikák hőskorához. Dr. Nikolics Károly előszavával. In *Házi Jenő Emlékkönyv*. Szerkesztő: Turbuly Éva, Dominkovits Péter. 113–126. p.
- 1993 Domonkos Ottó: A soproni Gensel család háza és lakása a XVII. században. In *Házi Jenő Emlékkönyv*. Szerkesztő: Turbuly Éva, Dominkovits Péter. 279–285. p.
- 1995 Mollay Károly: *Hans Seyfridt házipatikája és eceteskönyvecskéje (1609–1633)*. 140 p. Sopron város történeti forrásai. B sorozat, 2 kötet.
- 1996 Vida Mária: *Patikamúzeumok – műemlékpatikák Magyarországon*. 158 p. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár kiadványa.
- 1998 Harmincéves lett a patikamúzeum. *Kisalföld*, 1998. június 11.
- 2004 Domonkos Ottó: A falusi szülőszek, vajúdószék. *Orvostörténeti Közlemények*, 2004, 141–154. p.
- 2008 Domonkos Ottó: Védő és bajelhárító tárgyak, amulettek 17. századi hagyatéki leltárakban. In *Soproni Szemle – Tanulmányok Tirnitz József emlékére*. 2008, 137–142. p.
- 2008 D. Szakács Anita: *16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai*. Sopron, 2008. 265 p.

SERFŐZŐ SZABOLCS

Nagycell és Kiscell –
gondolatok a lábasházi kiállítás

kapcsán*

A mariazelli kegyhely kultusza és a celli búcsújárás szokása a Nyugat-Dunántúli régió kulturális hagyományának egyik fontos, a középkorig visszanyúló, máig élő összetevője. A kiállítás ezt a hagyományt és szokásrendszert mutatja be, annak is elsősorban néprajzi vonatkozásait, javarészt 18–19. századi tárgyi emlékeken keresztül, alapvetően helyi nézőpontból, helyi gyűjteményekből válogatva. Ez a regionális hagyomány a stájer kegyhely kultuszának tágabb kontextusába illeszkedik, mely Nagy Lajos koráig nyúlik vissza, s a 15. századtól kezdődően, de különösen a 17–18. századi katolikus restauráció idején a történeti Magyarország egészét Pozsonytól Kolozsvárig átfogta: erről tanúskodik a mariazelli kincstár oltárának 1360 körüli, Nagy Lajos címereivel díszített kegyképe, valamint a mariazelli búcsújárásra vonatkozó legkorábbi, 15. századi adatok, melyek soproni és pozsonyi végrendeletekből ismertek. Hogy a magyarság a történelem során mennyire magáénak tekintette a stájer kegyhelyet, mi sem jelzi jobban, mint hogy a Mariazell helynévnek magyaros írásmódú alakja is meghonosodott (Mária Czell, majd Máriacell), s hogy a rendezők a kiállítás címében magától értetődő természetességgel használják Nagycell és Kiscell elnevezést. (Ez utóbbit a mariazelli kegyhely 18. században keletkezett hazai filiációja, Celldömölk, azaz Kis-Mária-Cell névváltozataként.) A Nyugat-Dunántúl esetében ez a regionális hagyomány, a celli zarándoklatok múltja, intenzitása, és máig élő szokása természetesen nem kis részben a földrajzi adottságokkal, Mariazell és Celldömölk közelségével is összefügg. A horizontot tovább tágítva itt csak utalni szeretnék arra, hogy Mariazell és Magyarország kapcsolata egy még nagyobb földrajzi-kulturális egység, a közép-európai régió összefüggésében értelmezendő, hiszen a celli Mária tisztelete, különösen az ellenreformáció századainak idején, a Habsburg Monarchia valamennyi országában a katolikus vallásgyakorlat egyik meghatározó elemévé vált. A 17–18. században Mariazell egész Közép-Európa számára különleges jelentőséggel bíró kegyhellyé vált, melyet társadalmi rangtól és nemzetiségtől függetlenül zarándokok tízezrei kerestek fel, az uralkodó család tagjaitól a legegyszerűbb emberekig.

Mariazell barokk kori kultuszának egyik legfőbb sajátossága az, hogy az a társadalom valamennyi rétegét átfogta. Jól érzékelteti ezt az, hogy a régió és az ország kora újkori történetének egyik meghatározó szereplője, herceg Esterházy Pál (1635–1713) – akit 1681-ben a soproni országgyűlés Magyarország nádorává választott – nem kevesebb, mint 58 alkalommal járt Mariazellben, legtöbbször gyalogosan, s számos alkalommal több ezer fős búcsús menetet vezetett Kismartonból Mariazellbe. Amint azt Galavics Géza tanulmányaiból ismerjük, a

* A „Nagycell és Kiscell. Zarándoklatok emlékei Burgenlandból, Győr-Moson-Sopron és Vas megyéből” című kiállítás 2008. november 28. és 2009. január 31. között állt a soproni Lábasházban. Rendezte: Csiszár Attila (Soproni Múzeum). Az itt közreadott írás a kiállítás megnyitó beszédének átdolgozott változata.

nádor a mariazelli búcsújáróhely egyik legjelentősebb mecénása volt, s társadalmi rangjának megfelelően nagy értékű adományokkal gazdagította a kegyhelyet: sógora, Nádasdy Ferenc (1625–1671) országbíró példáját követve 1680-ban oltárt állíttatott a templom egyik oldalkápolnájában, 1689-ben nagyméretű fogadalmi képet készíttetett hálából, amiért várai, Fraknó és Kismarton az 1683. esztendei törökidőszakkor épségben megmaradtak. A következő évben új kegyoltárt készíttetett a kegyszobornak, majd 1692-ben ezüst antependiumot adományozott az új kegyoltárra, s végül halála előtt egy évvel, utolsó celli zarándokútja alkalmából egy 4,5 láb magas, drágakövekkel díszített monstranciát adományozott a templomnak. A nádor sajátkezű jegyzékéből tudjuk, hogy kismartoni kastélyának kápolnájában is a mariazelli Madonna tiszteletére szentelt oltárt állíttatott, a fraknói vár kincstárában pedig máig őrzik kisméretű útioltárát, mely szintén a mariazelli kegyszobrot ábrázolja. Unokája, Esterházy Pál Antal (1711–1762), Sopron megye főispánja nagyapja példáját követve 1752 körül újonnan vásárolt soproni palotájának homlokzatára, családi címere fölé a mariazelli Szűz kőből faragott szobrát állíttatta. Mindezek az adományok és gesztusok a kevésbé tehetősarándokok számára is mintául szolgáltak, s anyagi lehetőségeikhez mérten hasonló tárgytipusok és gesztusok révén fejezték ki a celli Szűz iránti tiszteletüket, hálájukat és könyörgésüket. A zarándok sokasága legfeljebb viasz offert vásárolhatott, míg a tehetősebbek ezüst votív tárgyakat vagy fogadalmi képeket adományoztak. A paraszti otthonok házioltáraiban, a Mária-házakban akár a kismartoni kastélykápolna oltárának távoli leszármazottait is láthatjuk, s talán épp a soproni Esterházy-palota homlokzati szobra mintájára került a Szentlélek utca 3. szám alatti lakóház udvari fülkéjébe egy 18. századi kegyszobor-másolat, melynek az 1950-es évek után nyoma veszett.

A kultusz kifejezőeszközeinek hasonlósága a különböző társadalmi rétegeknél nemcsak a tárgyi kultúrában, hanem a búcsújárás szokásrendszerében is megfigyelhető: Esterházy Pál 1691. augusztusában mintegy kilencezer főt számláló búcsús menetet vezetett Mariazellbe, családja és udvartartása, Rumer Márton pannonhalmi főapát, valamint Kismarton polgárainak és uradalma jobbágyainak részvételével. A nagyszabású processzióról részletes leírás maradt fenn a Sankt Lambrecht apátság levéltárában, de már a kegyhely történetét összefoglaló 18. századi nyomtatványok is megemlékeznek róla. Ezekből a forrásokból ismerjük a zarándokmenet elrendezését, tudjuk, milyen zászlókat, jelvényeket vittek a zarándokok, s hogyan vonult be a processzió Mariazellbe. A menet összetétele, melyben az egyes csoportok kor, nem és társadalmi rang szerint különültek el, mindegyikük a saját zászlója alatt vonulva, sok hasonlóságot mutat a 19–20. századi búcsús menetekkel. A barokk kori zarándoklatok szokásrendszerének elemei tehát a 20. századig hatással voltak a búcsújárás gyakorlatára, annak ellenére, hogy az eltelt két-három évszázad alatt a zarándoklatok társadalmi szerepe, a benne részt vevők társadalmi összetétele a

korábbiakhoz képest lényegesen megváltozott. Jól ismert, hogy a 18. század közepétől a felvilágosodás hatására miként maradt el a fokozatosan a búcsújárástól a társadalom felső rétege, majd az 1770-es, 80-as években hogyan korlátozta, illetve tiltotta be a felvilágosult abszolútizmus a zarándoklatokat, s hogy mindezek következtében a búcsújárás a 19. század elejére hogyan szorult vissza véglegesen az alsóbb társadalmi osztályok körébe. Az itt kiállított, zömmel 19. századi tárgyak tehát a búcsújárás hagyományának felvilágosodás utáni szakaszát dokumentálják, így elsősorban néprajzi szempontból szolgálnak tanulságokkal.

A zarándoklatokkal kapcsolatos tárgyi emlékek alapvetően két csoportot alkotnak: a hívek által a kegyhelynek adományozott, *ex voto*, azaz fogadalomból, mintegy áldozatként, *offerként* felajánlott fogadalmi tárgyak tartoznak az egyik csoportba, és a különböző búcsús emléktárgyak, a zarándokútra emlékeztető, azt felidéző devóció-náliák, vagyis az elsősorban magánájtatosságra rendelt „kegytárgyak” a másikba. Egyszerűbben fogalmazva: vannak azok a tárgyak, melyeket a zarándokok a kegy-helyre vittek, s vannak azok, melyeket onnan hoztak. A kiállítás elsősorban az utóbbi tárgycsoport főbb típusait mutatja be, hiszen ezek azok, melyek a helyi gyűjteményekben fellelhetők: a gyűjtéstörténet szempontjából is figyelmet érdemelnek a Csatkai Endre gyűjteményéből származó szentképek, vagy azokat az ovális alakú, színes celli emlékképek, melyek egy helyi magángyűjteményből származnak, s melyeket az elmúlt évek során a soproni régiségpiacon vásárolt tulajdonosuk. Külön figyelmet érdemelnek azok a századforduló idejéről származó, „Emlék Máriacellből” feliratú fényképek, melyek a mariazelli polgármester, mozi-tulajdonos és fényképész Hans Rögl, illetve Nikolaus Kuss mariazelli műtermében készültek a zarándokcsoportokról, házaspárokról. A rendezőknek szerencsés módon sikerült számos ilyen fotót – vagy legalább másolatukat – összegyűjteni a kiállításra, sőt, egy berendezett fotóműteremmel a mariazelli „fényképezkedés” hangulatát is átélhetővé tették a látogatók számára. A századfordulós fotókon látható, a mariazelli templomot ábrázoló kulisszát és az öltöztetett Mária-szobrot egyébként máig őrzi a mariazelli helytörténeti gyűjtemény, s máig működik Mariazellben a Foto Kuss fényképészet, ahol megőrizték a régi felvételek üvegnegatívait is.

A búcsújárással kapcsolatos másik tárgycsoportot, a fogadalmi adományok különböző típusait a celldömölki tárház tárgyai is képviselik a kiállításon, a 18–19. századi fogadalmi képektől az ezüst offereken át a kegyoszobor aranyszálakból szőtt koronájáig bezárólag. Ahhoz, hogy teljes legyen a kép, ide kell még képzelnünk a mariazelli kincstár dunántúli eredetű fogadalmi tárgyait, így például Esterházy Pál és felesége, Thököly Éva nagyméretű fogadalmi képét 1689-ből, a háttérben Fraknó és Kismarton látképével, vagy a Győr városa által az 1763. évi földrengés alkalmából, a város megmeneküléséért hálából felajánlott fogadalmi képet, vagy pedig azt a pásztorfaragású keretbe foglalt képet, melyet

egy nagycentki gazda adományozott a templomnak a 20. század elején. Ezek a tárgyak kivétel nélkül a remény és a hála jelei, személyes sorsok dokumentumai, melyek személyes hangon szólnak hozzánk a múltból, megmenekülések és gyógyulások történetét mesélik el. Olyan élethelyzetekről tudósítanak, melyekben a bajba jutott szereplők kevésnek érezték saját erejüket ahhoz, hogy segítsenek magukon, s ezért valamennyien Mária közbenjárásáért fohászokdaltak.

A tárgyak másik csoportja, a zarándoklatokat felidéző búcsús emléktárgyak, melyet az emlékezet jeleinek nevezhetünk, nem annyira személyes jellegük miatt ragadják meg figyelmünket, hiszen legtöbbjük szériatermék, legyen az akár zarándokjelvény vagy kegyérem, rézmetszetű szentkép, vagy a kegyszobor másolata. Sokkal inkább az a jelenség teszi őket érdekessé számunkra, amit a „képek hatalma / ereje” kifejezéssel írhatunk körül. Ezek a tárgyak ugyanis felidézve helyettesítik az eredeti helyet: a kegytemplom épületét, valamint a zarándokok által felkeresett kegyszobrot és a magyar zarándokoknak különösen kedves kincstári kegyképet, a *Schatzkammerbildet*. Ezek a még oly gyarló emléktárgyak nem pusztán szuvenírek, nem hangulatot hordoznak, hanem a jámborság támaszai: emlékeztetnek a zarándokútra, később is felidézhetővé téve az ájtatosság gyakorlatát. S nemcsak emlékeztetők, hanem helyettesítők, valamilyen formában részesei a megszentelt eredeti által hordozott transzcendens erőknél, azoknak a különös tulajdonságoknak, amelyekről az idő során egyre szaporodó mirákulumok, azaz csodák tanúskodnak. A búcsús emléktárgyakban rejlő szentség hordozója az eredeti és a másolat formai hasonlósága: nem egy másolaton hitelesítő felirat vagy pecsét igazolja az eredetihez érintés tényét is, mint például a soproni orsolyitáktól 1956-ban a Soproni Múzeumba került kegyszobor-másolaton is. Az eredeti és a replika ilyen értelmű felcserélhetőségéről tanúskodnak a mariazelli kegyhely magyarországi filiációi, másodlagos zarándokhelyei is, így közöttük a legfontosabb, a 18. században létesített, ma is élő celldömölki zarándokhely.

A kiállítás a celli Mária nyugat-dunántúli kultuszának, a celli búcsújárás hagyományának és szokásrendszerének bemutatására vállalkozik. Csodát azonban egymagában nem tehet: csak tárgyi emlékeket gyűjthet össze, amelyeknek megértéséhez és megelevenítéséhez a látogató közreműködése, átérző igyekezete is szükséges. Csak ezzel a nyitottsággal válik átélhetővé és felidézhetővé a zarándoklatokban megnyilvánuló mentalitás és kiállítás tulajdonképpeni tárgya: a mariazelli kegyhely emlékezte.

CSAPODY TAMÁS –
DÉNES GÁBOR

„A tömeget hajtották Balfról
Fertőrákos felé...”